

במת קוראים

גדעון שפיגל ; מיוזג עדות - בלי כפפות ימשי [בעקבות הסימפוזיון על "סנוביזם עדתי"]

הבעיה שהפכה מושג — "מיוזג עדות" — משמשת זה זמן רב נושא לסימפוזיונים ואף מכשיר בידיהם של עסקנים ומפלגות. הבעיה זוכה בדיונים לטיפול עדין. מצד אחד, ולניצול גם ומוזיק, מצד שני, נראה שבדרך זו אין סיכוי להפוך בעיה זו לנחלת העבר בעתיד הקרוב.

הקו המאפיין את הטיפול ואף את הוויכוחים בנושא זה הוא ההימנעות ההדדית מפגיעה, מעין "לא נעים" כללי המתבטא בכך שלאשכנזים לא נעים להזכיר את עובדת נחיתותם של בני עדות המזרח — ומן העבר השני לא נעים להודות בנחיתות זו, ולשם כך מבצעים אפילו "פילפולים פסיכולוגיים", שעוד אזכירם להבא.

פה'ושם נמצאים כמה אנשים המנסים לגעת במקומות תורפה רגישים, אך הם עושים זאת באיזמל עדין מאד שפאבו מרובה ורפואתו רחוקה. שבעת המתדיינים בסימפוזיון של "קשת" על "סנוביזם עדתי" מיצגים כמות לא־מבוטלת של ידע ונסיון. האווירה היתה טובה, ולעתים רווית הומור, וכאשר אחד המשתתפים הרגיש שהנה עומד הוא לדרוך על יבלת חברו, בן עדות המזרח — הרי מיד דאג לתקן את דבריו.

מלכתחילה התברר שיהיה זה סימפוזיון הוגן ועדין ביותר, וזאת עוד בדברי הפתיחה של היו"ר, מר רימלט, שציין כי "בהתבדלות העדתית ישנם סממנים של מושג שאיני רוצה להשתמש בו".

גישה זו, המסמלת את אסכולת ה"לא נעים", מזכירה לי הלצה על אחד צרפתי ואחד סיני, המסיחים ביניהם על שיטות הוצאה להורג. הצרפתי סיפר שבארצו נוהגים לכרות את ראש הנדון בגיליוטינה, הסיני הזדעזע מאד והתקומם על הצורה הברוטלית. שאלו הצרפתי: ואיך עושים זאת בסין? ואז ענה הסיני, באטיות רבה ובעדינות: אצלנו חו—ג—קים...

ציינתי כבר את ההימנעות מ"קריאת הילד בשמו" בדברי היו"ר. האחרים נקטו דרך דומה, מי במישרים ומי בעקיפים, כגון בחלוקת מחמאות. במקום אחר בדיון קובע היו"ר כי יש צורך במאמץ אינטלקטואלי כדי לקבל את עובדת המיוזג מבחינת התחושה. אין לצאת מהנחה זו, משום שחברתנו בנויה רבדים שונים שלא כולם מסוגלים להגיע למאמץ אינטלקטואלי ברמה הנדרשת לבעיה זו, ולכן נראה לי שמיוזג העדות אינו יכול להתבצע אצלנו על המישור האינטלקטואלי, אשר למרבה הצער אינו מישור כל־עיקר... יש לחפש דרך קלה יותר — שווה לכל נפש. ציינתי כבר שאחד הדברים הפחות נעימים להדגשה הוא ענין רגש הנחיתות, וכל־אימת שנושא כאוב זה צף מיד מסתערים עליו, ומשני הפיונים: האשכנזים תוקפים אותו בהימצאם בחברתם של בני עדות המזרח (ואילו בחדר־חדרים, בינם־לבין, הם נוחנים לו מלוא ה"לגיטימציה" ומפתחים עליו תיאוריות שונות, ובחפשויות רבה!), והצד־שכנגד מנסה לבטלן בדרכים שונות.

ישראל קיסר עורך בסימפוזיון פילפול פסיכולוגי, אך בסיכומו של דבר גם הוא נוהג מנהג בת־יענה.

שענתו היא שמקור אחד לרגשי הנחיתות והעליונות, וההיקש מעובדה מדעית זו הוא

הטלת האשמה ב"עליונים" — כלומר: בבעלי רגש־העליונות — הם האשכנזים. אך האשמה זו אינה מבטלת את רגשי הנחיתות, שיש להם בסיס רציני ובעייתי למדי הם שוררים בקרב עדות־המזרח.

משום־כמה הכל חוששים מן התיזה שמיזוג פירושו "השתכנוזות". נדמה לי שהגיעה העת לקבוע אחת ולתמיד את ה"וירטו" בתחום זה — מה טוב יותר לחיקוי — הגוש האירופי או המזרחי. לו שאלתי לדעתו של ההיסטוריון שבחבורת המתדיינים, שלמה אבינרי, ודאי היה קובע שפיוטר הגדול ואת־תורק הטיפו ופעלו, ואפילו בכוח, ל"השתכנוזות" בארצותיהם.

סיכומו של היר"ר אינו שונה מסיכומיהם של בירורים אחרים שהתקיימו על נושא זה. יש בו חלוקת הפיבודים השיגרתית לעדות, המשייכת את התלמוד לעיראקים, את הראשונות בחכמת־הרפואה לחכמי ספרד שמוצאם ממארוקו וכ"ו — אך דומה שחלוקת־כפיבודים זו לא תצמיח כל תועלת לפי שאין בכוחה לקרב את בן העדה ומארוקאית, הנושא על גבו ספר־יוחסים כבד ומפואר, אל בת־הסנדלר מן העיירה הפולנית, שהוא, כידוע, מחוסרי־יחוס...

"לייצוגים"

שתי גישות יש לטיפול בבעיית העדות: האחת — זו הנוטה להתעלם ככל האפשר מקישי הבעיה, ובאין מנוס היא מציעה פתרון שהוא בדרך־כלל אבולוציוניסטי בנוסח "יעשה הזמן את שלו".

גישה זו, שבעיקרה היא שלילית בהתעלמותה מן הצורך בפתרון מהיר ורדיקלי של הבעיה, יש בה כמה דעות הראויות לשימת־לב, ואחת מהן היא שלילתו המוחלטת של אותו מושג שאפשר להגדירו כיום בדור ה"איזמים" כ"לייצוגים" — כלומר:

הצורך במתן ייצוג נאות לעדות כדי לשתפן שיתוף מלא באחריות ובהכרעות. לדעתי, יש לשלול גישה זו כפי שהיא באה לידי ביטוי וביצוע ממשי כיום, וזאת משום שהייצוג לבדו, ולשמו, לא יביא את המיזוג המיוחל בעקבותיו. גרוע מזה: לכשתתמלא דרישה זו יקטן הסיכוי להשתלבותם של אנשי יתר העדות ביניהם לבין עצמם.

תפקידי הייצוג חייבים להצטמצם בתחום האינטרסים של גופים כלכליים או מדי־ניים, וכשאנו שומעים על שני מאבקים לייצוג הבאים במקביל — אחד, למשל, זה של תנועת המושבים, הדורשת לעצמה מנהל־כללי של משרד־החקלאות, והשני, מאבק על תיק מסוים בשביל עדה — הרי חזון מיוזג־העדות נראה כחזון ממש, רחוק מאוד מן המציאות.

הגישה השניה היא זו המדגישה את האפוליות והקיפוחים למיניהם שזוכים להם בני עדות־המזרח. מיצגיה של גישה זו מרגישים את הצורך הדחוף בייצוג, ויורשה לי להעיר בדרך־אגב שבמקרים אלה נודע תפקיד מכריע לשאפות האישיות — כעדותן של הרשימות העדתיות לפנסטות הקודמות. שתי הגישות האלו כאחת רחוקות הן כיום מהשיג את המטרה של מיזוג העדות אי־פעם.

שתי הגישות האלו לוקות בעיוורון, שציינתיו בראשית רשימתי. מיצגי הגישה הראשונה, האבולוציונית, חייבים לדעת שהזמן שוב אינו הרופא המתאים ויש לאחוז בקרני השור ולרפאו באופן רדיקלי. ולבעלי הגישה השניה יש לומר שעוד כמה אלפי מילגות לחינוך תיכון, טייס ספרדי ושר מרוקאי לא יביאו לידי מיזוג־עדות. במקרה הטוב ביותר תוכל כל עדה לטפוח מתוך הכרת־ערך עצמית על שכמה שלה — ולהמשיך בחיים בדי־אמותיה. גם רופאים מעדיפים ניתוח — ולו יהיה מסוכן ומכאיב — על סבל רצוף, העלול להביא לבסוף לתוצאות חמורות ביותר.

עדות-המזרח בעיני האשכנזים

"אתה ידע, התימנים הם אלמנט אנושי מצוי, כוח-עבודה טוב, אינם מתלוננים, מסתפקים במועט, ובעצם זה מה שאנו צריכים במדינה הזאת." — "רק הם? אצלנו במושב אתה יכול לראות את המרוקאים, פועלים מצוינים, רגילים לרמת-חיים צנועה, לא כמונו, האשכנזים. הצדק אתך, אנו זקוקים לאנשים מסוג זה". לא יקשה לנחש: זהו דרשיה המתנהל באוטובוס, או בכל מקום אחר בארץ, בין שני אנשים ששמות-משפחתם מן-הסתם פינקלשטיין, או רבינוביץ. "אנחנו" הם האשכנזים. "הם" — אלו עדות-המזרח. לפעמים יופיעו בני העדות באור חיובי, כפי שהדבר מתבטא בקטע שלמעלה, אך במקרים אחרים יתוארו כ"פראי אדם", "פרימיטיבים" ו"אסיתים".

בין השורות של קטע זה, שלכאורה משתמעת מתוכו הערכה, נמצא בנקל נקודות שליליות הנושאות בחובן סכנה חברתית רבה, כי אותה קביעה של טוב-לב והערכה לגבי התימנים והמרוקאים החרוצים, הנושאת אופי של "אנחנו והם, שלילית היא ומסוכנת ביסודה, אף כי המדובר הוא בהצגתן של תכונות טובות, שכן לעתים נשמעות גם הערכות מעין אלו: "הוא דווקא שקט, אינטליגנטי וסימפתי", ומיד בא הסיום: "לא כמו כולם".

נישואים בין-עדתיים כפתרון

יש לצאת מנקודת-מוצא אחת והיא: מקורו של הפירוד העדתי ברגש שאינו ניתן להסבר הגיוני, וכאן זוכר אני את דברי-הפתיחה של היו"ר, מר רימלט, שהזכיר כי בהתפלגות העדתית יש סימנים של מושג ש"אינו רוצה להשתמש בו", ואני מנחש, כשם שניחשו ודאי כולם, שכוונתו היתה לגעונות ממש, נוסח דרום-אפריקה של פ'רוורד או מדינות-הדרום של ארה"ב.

הבה נצא מהנחה שרוב תושבי ארה"ב ודרום-אפריקה חונכו על ברכי הדמוקרטיה וחירויות האדם ושיננו את הסיסמה שכל בני-האדם נולדו שווים, אך עם כל זאת נרתעים הם מקשר אישי ומשפחתי לאנשים השונים מהם בצבע-עורם ובמנהגיהם. אני מניח שכך הדבר גם בביתנו, בישראל — אם גם בשינויים קלים, כמובן.

תנאי ראשון למיזוג-עדות הוא נישואים בין-עדתיים, אבל כל עוד יטיפו עסקנים, מצד אחד, למיזוג-עדות, ומצד שני יהיו נישואים בינעדתיים חוזן לא-נפרץ — ספק רב אם נגיע אי-פעם למצב בו נוכל להגדיר עצמנו כאומה אחת. מהו אפוא הדבר ההופך את הנישואין הבינעדתיים ל"אטרקציה" ולמאורע יוצא-דופן, שהרי עובדה היא כי מאורע זה איננו עדיין "מובן-מאליו"; זהו פלא חברתי שמרבית לדבר בו.

ומצד עדות-המזרח יש דווקא נכונות להושטת יד, כמדומה, אך שוב, אין זאת הושטת יד של אמת אלא של תכלית, שפן נישואים בין אשכנזי ליוצאת עדות-המזרח, ולהיפך, נחשבים "הישג" במשפחה המזרחית ו"כשלוך" באשכנזית, והדבר מתבטא במעין גאווה אצל נערה ש"הצליחה" להשיג חתן אשכנזי, ועובדת היותו אשכנזי בלבד היא המקור לגאווה, שהרי עתה ייפתח לאשה זו עולם חדש, שהיה עד כה נעלם ובלתי-מושג — והמדובר הוא בעיקר בתחומים הכלכלי והחברתי (למען הדיוק: אינני מכליל; הערותי מכוונות לחלק הגדול מן העדות ואינני כולל משפחות שהגיעו לרמה תרבותית גבוהה). בקשר לזה יש להוסיף עוד את הדעה הרווחת בקרב גורם עדות-המזרח, שבעל אשכנזי מכבד יותר את אשתו — דבר העשוי להיות גורם נוסף, לא מבוטל, נוסף לאלה שהזכרתי, כי במקרה זה רבים יותר סיכוייה להגיע למעמד אחר בבית — שונה מזה שלו זכתה אמה, למשל.

התבוללות ("השתכנוזות") כיצד?

עם כל שיהיה הדבר משונה למשמע, נחוץ לנו בארץ תהליך של התבוללות — אך בתוך עצמנו.

מן הצד האחד של המתרס נמצאים כאן בני עדות־המזרח שהביאו עמם מארצותיהם, נוסף לחינוך ומנטאליות משלהם, גם לבוש אחר — הנראה משונה בעיני האשכנזים, מנהגים אחרים של אוכל ונקיון, יחס שונה משל האשכנזים למוסכמות חברתיות, ולעתים אף מזג אחר.

כל אלה ועוד גורמים משניים הם גורמים מרתיעים להתקרבות הצד־שכנגד — האשכנזים.

יכול מישוהו לבוא כאן ולתקפני, באיזו רשות אני בא וקובע אותה קביעה פֿאטא־לית — "משונה"; הרי באותה המידה נראים האשכנזים ומנהגיהם "משונים" בעיני עדות־המזרח. אכן, הבה נזכור אותו שיעור המאלף בסוציולוגיה של ה"ישוב" שהובא כדוגמה על־ידי שלמה אבנרי, ושלפיו היתה פעם אחת־ויחידה בארץ תקופה בה היו הספרדים עליונים והאשכנזים נחותים — היא תקופת "העליה השנייה"... אך מאותה תקופה והלאה הפך האיש "הלבן" "אידיאל־טיפוס", על כל הצרות הכרוכות בכך. צבע העור, נוסף להיותו גורם־הרתעה אינסטינקטיבי כמעט, שהולדתו בדעות־קדומות ידועות, נעשה גורם־הרתעה גם במובן אחר: מאחר שרוב ה"תכונות" המיוחסות לקבוצה חברתית מסוימת, שהיא גם בעלת צבע־עור משותף, הרי ממילא יסבלו בעלי צבע־העור הזה מן ההכללה, ההופכת להיות בלתי־מדויקת יותר ויותר.

זיהוי צבע עור עם תכונות ומנהגים מסוימים מסוכן הוא ביותר ומעיד על דרגת חשיבה פרימיטיבית. לכן אין דעה זו באה דרך־ככלל על ביטויה בחיי יום־יום אלא נשארת בחזקת מחשבה פנימית בלבד.

תנאי ראשון ליצירת אווירה של התקרבות חברתית חייב להיות החיקוי, שהוא העשוי להביא להתבוללות המקווה. אבל חיקוי זה חייב להיות סלקטיבי, כי כל מה שנעשה היום בתחום זה ראוי יותר לתואר "לבנטיני", חיקוי של קליפה בעיקרו: חיקוי של לבוש הנוער, ריהוט צעקני (שמערבא לשיכנוע לקוחות בחנויות־רהיטים: "הנה ארון מודרני אירופי, עם כל הגארניטורה..."). מטרה ראשונה לחיסול בדרך החיקוי היא אותם גורמי השוני הנראים־לעין — חיסול הלבוש המזרחי, המזהה את לובשו עם המיעוטים ומפריע ליצירת קשר בלתי־אמצעי בין איש לרעהו. לבוש שונה יוצר תמיד שני מחנות נפרדים — דבר הנראה היטב במיפגשים חברתיים כגון חגיגות נישואים. הקשר בין שני המחנות בעת המיפגש הוא מסיג ורופף ביותר והוא פוסק לגמרי עם סיום המיפגש. בשלב הבא חייבים לבוא תיקונים ושינויים במנהגי יום־יום, והדבר כולל הליכות בית, שולחן, היגינה וכד', וזאת כדי ליצור אפשרות לבקורים הדדיים שלא יסתיימו ב"חילופי רשמים" לאחר הביקור, ושלא יהפכו ביקור מעין זה ל"הליכה למוזיאון" או לביקור ב"שמורה חברתית". שהרי לעתים הופך ביקור של אשכנזי ב"שכונה" של מזרחיים ביקור בעולם אחר לגמרי, כשהאדם מצפה לראות דברים ותופעות מיוחדות שאינו רואה בסביבתו.

מזלם הרע של בני עדות המזרח הוא שבזיכוח על "מה לקבל ומה לתת" ידם היא על התחתונה. אך תחת ויתור ענייני ומחויב־המציאות באה העקשנות וה"אספרי דה־קור", ודברי העדות באותו סימפוזיון, למשל, אינם מוכנים לוותר על התרבות והפולקלור שלהם. "ציביליזציה זה ענין אחר", הם טוענים, "אך למהיזה נקה את התרבות האירופית בהיבט שיש לנו מעיין מזרחי עשיר" — וכאן מביאים הם דוגמות מן הפולקלור. כבודו של הפולקלור במקומו מונח; להקת "ענבל" ורקדניה מתקבלים בתשואות ב"קארנגי הול" וב"היכל התרבות" (פחות...), ע"י גברים ונשים

החנוטים בחליפות אירופיות והמתחים מגבה את היפה שבפרימיטיביות ה"אוריני" טאלית" הוּו, אך אין לבנות דרך־חיים מן הסגנון של להקת"ענבל". פ'ולקלור הוא ענין למחקר ולטיפוח גאוה אֶתנית — אך לא יותר מזה.

בתחום התרבותי־החברתי, לפחות, יש להתחיל לחשוב במרשגים כוללים יותר. כל עוד ישכנעו עצמם בני עדות־המזרח שפילוסופיית־החיים שלהם וספרותם עומדות כשותב בין שוים בהוויה שלנו, על אורח־חייה המערבי — יעמדו הזרות והפירוד בעינם, ותהיה זו מרכבה רתומה לשני סוסים המושכים כל אחד בכיוון הפוך. עם זאת אין כוונתי כלל לחיקוי חד־סטרי, וזאת לא רק מחשש ההתקפות שאהיה ראוי להן אם אגרוס כן. חייבים האשכנזים ללמוד כמה ממנהגי יתר העדות, ואם גם באורח סלקטיבי. אביא לדוגמה את שמחת־החיים הטבעית הבולטת ופורצת יותר בעדות־המזרח, ואת כיבוד ההורים המודגש בהן יותר.

עוד נקודה היא המגורים הנפרדים. יש בישראל "סלאמס". זוהי קביעה בלתי־נעימה, אך זוהי גם עובדה שאין לערער עליה.

הואיל והמדובר בסנוביות, אתעכב על תופעה חברתית בחיינו הקשורה בכך, ואם גם בצורה מתמיהה מעט. כמה מאזורי־המגורים של בני עדות־המזרח באזור ת"א הפכו בזמן האחרון "אטרקציות אוריניטליות" לתירים ואף לכלל "ישראל הלבנה". המבקר בכרם־התימנים בת"א יפגוש בסימטותיו מכוניות־פֶּאָר החונות ליד מזללות־בשר, הצצות שם כפטטריות אחר הגשם, התיירים והמבקרים מה"עיר" חוזרים לאחר הסעודה לאזוריהם, מלאי רשמים משכונה אקזוטית זו היכולה לשמש תפאורה לסרטיו של דה'סיקה...

מצב זה גלום בו נזק חברתי רב, וזאת באשר יש בו משום השלמה עם המצב הקיים — ואף משום טיפוחו.

עדות־המזרח בתחום הפוליטי

ע. אשד מגדיר באותו סימפוזיון במרירות את בעיית מיוג העדות כ"מטבע לשונית". נראה לי שהגדרתו זו היא מתונה ביותר שפן במציאותנו החברתית שוב אין מושג אידיומטי יפה זה משקף את המתרחש. נכון יותר להגדיר את בעיית מיוג העדות כמטבע עובר לסוחר — בשני מובנים, הן מבחינת ערכו הממשי, התועלת של נושא זה, הן משום שבמשחק חברתי־מסחרי זה עוברים חלקים מהעדות כמטבע עובר לסוחר, או ליתר דיוק — למפלגה... כל המעשים שנעשו עד כה בתחום הפוליטי לא הביאו ברכה למיוגן החברתי של העדות. בשטח זה ניתן כיום רק להעריך במידת־מה את הנוק שכבר נגרם. כאן גם עדים אנו, אגב, לתופעה מעניינת של "המדע לשירות המפלגה" — והכוונה למדעי־החברה, ובראש־וראשונה לסוציולוגיה.

אתעכב על שתי דוגמות בלבד: א) תופעת "המלכים השכונתיים"; ב) חלוקת ה"חמולות".

אחד המוסדות החייב להיחק מן המפה החברתית שלנו הוא אותו מלך־השכונה או ה"מוכתר". שהיה אולי גורם חיובי בתקופת המנדט. ואכן, דומה שגורמי הקידמה מקרב בני העדות רצו למחוק שריד כעין־פ'יאודלי זה, אבל עסקני המפלגות הריחו את התועלת שאפשר להפיק ממנו — וכוננוהו מחדש. התנאים להחזרת העטרה לישנה טובים היו, שהרי עדות שונות מרוכזות בשכונות מיוחדות.

תופעה זו של משיחת המלכים השכונתיים אשר ייענו ל"קול" גרמה רוגו ופירוד בקרב ה"נתינים" עצמם, שפן מיד החלו להתרקם אינטריגות שהן חלק בלתי־נפרד מכל חצר־מלכות, והאכזבה הקשה באה לבסוף, משהתקיים הפסוק "וישמן ישרון

ויבעט" והמלך נטש את צאן־מרעיתו. כל צידוק למצב זה, ולו גם צידוק לגיטימי ביותר על דרך ההקבלה ל"ייצוג איזורי", לא יכפר על הנזק החברתי הוודאי שבדבר. ואילו חלוקת ה"חמולות", שניתן לקרוא לה בעת בחירות גם פעילות "תעמולתית" חמולתית", אף היא מתוכננת בידי אנשים הבקיאים בחיי המזרח ואשר קנו להם ידיעות במדעי־החברה.

א. וינגרוד יודע ודאי לספר על בעית החמולות — "מתנה" שהביאו מהגררים מארצות־מוצאם והגורמה בעיות קשות למוסדות המישיבים.

התברר שעסקני המפלגות הריחו גם כאן את התועלת שניתן להפיק מ"כר־פעולה" נרחב זה, וניגשו, בשלב ראשון, לחלוקת החמולות ביניהן, ואחר־כך לפעולות של "רכש", שבהן, כידוע, אין נוהגים לברוד באמצעים. פעולות אלו חיזקו את "המוסד", אשר מנהיגיו הריחו אף הם את ריח התועלת שיכולים הם להפיק מרדיפה זו אחרי הקולות שבשליטתם.

חלוקת החמולות בוצעה בשתי צורות: בדרך הסכמ, ואף בדרך תחרות פרוצה בהענקת הטבות. מצב זה עשוי ליצור הרכבים מפלגתיים מגוחכים כבאותו מושב של יוצאי־כורדיסתו, המחולק לשלש חמולות: מפא"י, מפד"ל, והחמולה השלישית, דווקא, לליברלים...

המוסד המארגן את שני סוגי המוסדות שהזכרתי, "מלך" השכונות והחמולות, הוא על־הרוב ה"לאנדסמאשאפט", הגוף שהתאקלם בארץ בדמות "מחלקה ליוצאי..." הנמצאת במרכזי המפלגות ואשר בה מתכננים "ארדיכלים חברתיים" את הפעילות בקרב בני־עדתם.

לסיכום פעילות עגומה זו: תועלת והון פוליטי למכביר, מול נזק חברתי בלי־ישוער.

רשות־ביצוע ממלכתית

בעיית מיוג העדות זכתה לעיון נוסף בדרג ממלכתית עם מינויו של ד"ר א. שוראקי כיועץ לראש־הממשלה לענייני מיוג העדות.

במהצית השניה של אוגוסט 1962 הוגש הדו"ח של היועץ לממשלה. היה זה דו"ח עגום ביותר, כקודמיו — הדוחות שאחרי ואדי־צליב ואחרים. בכללו מצוין הדו"ח רציפות פ־אטלית — כלומר: שינוי לרעה במצב החברתי, התרבותי והכלכלי של עדות־המזרח.

לא רק מסיבה זו גרם לנו הדו"ח עגמת־נפש — מתקבל והולך הרושם שבעיה זו נכנסת אט־אט לפסים של שיגרה, שיגרה של חוסר־מעש, שהרי הדו"חות שהוגשו עד כה לממשלה ולציבור בנדון היו דוחות עובדתיים על מימצאים ולא על פעולות של ממש.

אינני בא להמעיט בערכן של הפעולות שנעשו ושל הנעשות, אך הן הדוחות והן ההרגשה מורים שלא נעשה די בשטח זה. הדוחות מחריפים והולכים, וכמוהם כן ההרגשה הפנימית.

אין להטיף לניפוח נוסף של המנגנון, אך כשאנו עומדים לפני התפוצצות חברתית אפשרית מאד הרי מותר אולי לנפח את המנגנון הממשלתי במשרד נוסף. (ואת ביטולו של משרד אחר נשאיר לאנשי הייעול...) חייב לקום גוף מבצע ממלכתי שיוכל להצביע בדו"חות שלו על יתר פעילות ולא על עובדות עגומות בעיקר.

ואם ידובר על דירוג של חשיבות בין שלושת הגדולים: בטחון, כלכלה וחופץ — הרי שאיני יודע מה יהיה גורלם של תיקים אלה אם יותן לדוחות העובדתיים להופיע בכל שנה.